

La droite roumaine et la droite européenne. Evolution historique, horizon européen.

Autor Albu Radu Bogdan

Conducător științific prof. univ. dr. Nicolae Păun, Cluj-Napoca, 2012, 647 pag.

Rezumat

Teza de doctorat începe cu o introducere menită să clarifice motivele alegerii acestui subiect, relaționat la societatea românească și manifestările sale politice în prima jumătate a deceniului întâi din secolul XXI, cu motivul fundamental de a repera în comportamentul politic, atitudinile de Dreapta ale românilor, evaluându-le raportat la trecutul istoric unde această Dreaptă românească a fost reprezentată de două partide, Conservator și Liberal. Pentru aceasta, este necesară analiza celor două mari tipuri de gândire politică în Europa, iar ulterior a modului în care ele au fost percepute în spațiul românesc.

Introducerea prezintă totodată și metodologia lucrării, folosirea conceptului deductiv și inductiv pentru a o defini, alături de etapele de redactare ale textului, partajat pe trei capitole.

Primul capitol este dedicat Liberalismului.

Acesta este discutat pe un parcurs care începe cu etimologia termenului, pornind de la primele apariții ale “libertății” în textele antice sumeriene, romane, chineze. Sunt subliniate sensurile tot mai complexe pe care termenul le dobândește și modul în care acesta evoluează în Europa sub efectul filosofiei creștine, transformându-se în element fundamental al unei gândiri politice, sociale și economice care va rămâne concentrată pe conceptul de libertate.

Urmează o detaliere a înțelesurilor câștigate în timp de acest tip de filosofie politică și socială (în “Les avatars du libéralisme”), aducând în discuție formatul libertăților personale, al libertății ca instrument politic, al libertăților formale și al libertăților reale, acoperindu-se perioada marilor dezbateri privind natura Statului din secolele XVI-XVII.

Subcapitolele următoare privesc dezvoltarea cadrului formal de libertăți și al interpretării lor instituționale, admiterea diversității opiniilor politice și religioase (realizată din secolul XVI încôace), alături de dreptul de a le avea și exprima ; în

paralel cu acestea sunt discutate drepturile reclamate odată ce liberalismul capătă un profil de gândire independentă, în secolul XVIII : sufragiu universal, renunțarea la o religie de Stat și interiorizarea acesteia ca drept personal al credinței, aplicarea unei politici externă pacifice și mult mai benefice în termeni de bunăstare și siguranță.

Sunt separate liberalismul politic de cel economic (în “Origines du libéralisme”), nascente în aceeași perioadă Renascentistă și post-Renascentistă, dar cu direcții de dezvoltare diferită. Fiecărui dintre acestea i se analizează originile, regășibile în perioada mai-sus-menționată a Renașterii, epocă a perioada marilor oportunități economice și a marilor descoperiri geografice. În acest nou context, efectele lor asupra economiei europene au dus la reformularea ideii de viață și muncă, de profit, aventură, providență, inițiativă, revalorizându-se sub un aspect care se va resimți în filosofia politică și religioasă europeană a secolului XVII și XVIII, în ceea ce însemna condiția umană și percepția ei.

Textul tratează mercantilismul din punct de vedere conceptul, politicile comerciale olandeze și modul în care au fost preluate de monarhia franceză pentru a fi promovate ca politică de stat. Este subliniată ideea favorizată în epocă, a comerțului care joacă rolul de etalon civilizațional. Din acest cadru, sunt punctate etapele de construcție ale Liberalismului modern : acumularea de capital ; creșterea importanței clasei urbane ; creșterea importanței finanțelor ; transformarea setului de idei liberale în filosofie politică și de guvernare în secolul XVIII.

Pentru secolul XIX, în continuarea capitolului, sunt invocate numele și exemplele lui Benjamin Constant, Royer-Collard, Guizot, Chateaubriand și Tocqueville, a cărui lucrare “Despre democrație în America” face obiectul unei scurte incursiuni.

Evoluția liberalismul este subliniată prin menționarea și discutarea transformărilor acestuia în câteva ipostaze :

1) democratismul revoluționar al lui Lamartine, cu efecte asupra celei de-a doua Republici Franceze și cu o mare influență asupra revoluționarilor pașoptiști din Țările Române ;

2) democrația creștină, reacție a mediilor catolice și a Bisericii romane la asaltul critic venit din zona liberală ;

3) liberalismul naționalist, exemplificat prin Laboulaye în Franța, Humboldt și Savigny în Germania ;

4) liberalismul constituționalist.

În zona liberalismul economic, a doua jumătate a secolului XIX va aduce o tentație imperială, strâns legată de liberalismul naționalist, care va justifica expansiunea teritorială și instituțională a puterilor europene pe continente sau zone rămase încă de explorat sau de controlat.

Teza continuă ilustrând succesul liberalismului ca metodă economică și gândire politică, discutat pe marginea exemplilor oferite de Franța, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii și Italia.

Ulterior, sunt definiți pilonii economiei liberale : interesul personal, concurența, libertatea și responsabilitatea asumată de individ, înainte de a sublinia slăbiciunile și crizele liberalismului, apărute ca urmare a evoluției politice și economice a națiunilor care îl promovau, și datorită unor câtorva dileme fondatoare

Ultimele paragrafe din capitolul I sunt dedicate transformării neo-liberale de după al doilea război mondial, inițiate de prima întâlnire a Societății Mont-Pélérin din Elveția în 1948.

Capitolul II discută Conservatorismul.

Acestuia îi este subliniată de la început originea în reacția societății europene, în special britanice, la momentul revoluționar francez din 1789 și la ideile promovate de acesta. Conservatorismul va fi ca urmare, în primul rând, o contra-revoluție (în “Le premier Conservatisme : La Contre-révolution”).

Ulterior, termenul “conservator” se fixează în vocabularul politic al secolului XIX și va corespunde cu o viziune la început tradiționalistă de care se va detașa, dobândind aspectele unui corp doctrinar individualizat, puțin favorabil modernității liberale, raționaliste, individualiste, egalitare și utilitariste, ostil revoluției industriale și efectelor ei sociale (urbanizarea și civilizația ‘masei’).

Este analizată nașterea gândirii conservatoare în Marea Britanie, insistându-se pe personalitatea principală a acestui curent, Edmund Burke, autor al lucrării “*Reflecții asupra Revoluției în Franța*”. Sunt subliniate disputele fundamentale între dreptul natural și cel creat, între natură și istorie, între organizarea societății pe ideile revoluționare și opoziția față de acestea.

Cea mai vie opoziție se înregistrează, așa cum era și firesc, chiar în Franța. Imediat după căderea lui Napoléon se afirmă personalitățile lui Joseph de Maistre și Louis de Bonald, revendicativi, legați de un concept mistic, aproape teocratic, al Providenței, și care vor influența – și chiar defini – contra-revoluția franceză.

În consecință, trebuie făcută deosebirea între un Conservatorism britanic, deschis și apt de reformă, și un Conservatorism francez, mai doctrinar și cu obiective politice specifice (în “La doctrine conservatrice”). Prin Burke, Maistre și Bonald ia naștere doctrina conservatoare care va ghida spiritele politice în secolul XIX, cu spirit critic împotriva ideilor liberale de mai târziu, inspirat cel mai adesea dintr-o serie de aspecte ale filosofiei antice : ordine, concepția morală a virtuții, libertate naturală, alături de valorificarea experienței și înțelepciunii acumulate în trecut de generații întregi de oameni.

Aceste aspecte ale Conservatorismului sunt analizate din prisma :

- 1) radicalismului ultramontan și ultraregalist francez ;
- 2) legitimismului, legat de succesiunea dinastică franceză de care depindea și tipul de guvernare a țării.

În secolul XIX (descriș în “Les traditions politiques conservatrices”, “Mutations du Conservatisme français au milieu du XIXème”, “Le Conservatisme français à la fin du XIXème siècle”) se desprind :

- 1) tradiționalismul, legat de respectarea moștenirii, a ordinii sociale, a providențialismului religios, și care evoluează în :
- 2) tradiționalism pozitivist, sub pana lui Hippolyte Taine și a lui Ernest Renan, din care vor evolua ideile de tip naționalist și corporatist.

Deosebiri între Franța și Marea Britanie se observă și în conceperea legăturilor dintre Coroană și Parlament, și în relaționarea dintre tradiție și progres. Franța își va exemplifica propriul concept sub domnia lui Louis-Philippe d’Orléans de la 1830 la 1848.

Apropierea de Liberalism permite raționalizarea Conservatorismului și trecerea spre apariția Conservatorismului naționalist fondat pe realități istorice, economice, sociale, a evaluabile. Acest tip de gândire va influența naționalismul epocii în aceeași măsură în care o face liberalismul, pe un palier cultural, emoțional și afectiv ; exemplul cel mai viu este *Acțiunea franceză* a lui Maurras din primele decenii ale secolului XX, ale cărei activități politice nu mai împărtășesc considerentele providențialiste și transcendența conservatorismului de la începutul secolului XIX.

Conservatorismul britanic, fiind mai flexibil, este totodată mai stabil și cunoaște mai puține transformări de-a lungul secolului XIX (în “La tradition politique conservatrice en Grande-Bretagne”). Disraeli este reprezentantul prin excelență al

acestei modificări. Ca urmare, Conservatorismul britanic devine și el încărcat de valențe culturală mai mult decât strict politice în anii 1850-1900. Numele cele mai vizibile sunt Benjamin Disraeli, Coleridge și Carlyle.

Sper finalul capitolului al II-lea (în “La pensée sociale conservatrice”), este discutată gândirea socială a Conservatorismului, nostalgică, defensivă, tratând societatea ca pe un corp, într-o permanentă atitudine critică față de spiritul de afaceri centrat pe interesul personal.

O serie de valori de reînnoire conservatoare sunt decelabile în aceeași perioadă, printre care catolicismul social (în scrierile lui Frédéric Le Play) și corporatismul (LaTour du Pin).

După o clasificare a valorilor sociale preferate de gândirea conservatoare (autoritate, putere, proprietate și religie, ș.a.), textul repertoriază și consecințele Conservatorismului (în “Sur quelques conséquences du conservatisme”). Acesta a dezvoltat un spirit social și a generat principiile de analiză sociologică, lăsând în societatea actuală un model comunitar de asociere și impunând o responsabilitate morală prin desemnarea omului ca moștenitor al experienței cumulate în timp de către generațiile anterioare.

Capitolul III (“Conservatisme et Libéralisme en Terre roumaine”) tratează într-un mod dual apariția și evoluția Conservatorismului și Liberalismului în Țărilor române.

Textul se deschide cu o perspectivă geopolitică asupra spațiului românesc, necesară pentru a înțelege modul în care circumstanțele externe au marcat societatea românească, valorile ei, prioritățile stabilite, modul în care ele au fost gestionate. Cadrul de referință cronologică este plasat după pacea de la Küçük Kainardji și mai ales după încheierea secolului fanariot. În această perioadă de transformări politice europene, în care se amestecă reformismul secolului XVIII al Luminilor, ideile lui 1789 și impactul prăbușirii lui Napoleon trebuie găsită prima deschidere a spațiului românesc la gândirea de tip liberal și conservator conturate în Europa.

Sunt problematizate câteva aspecte istoriografice considerate insuficiente, în special neglijarea în mare măsură a originalității și inovației politice în Țările române din perioada 1774-1834 și după, proces aflat în concordanță și dialog cu transformările din majoritatea statelor europene după Congresul de la Viena. În consecință, în paragrafele următoare, textul încearcă să identifice resorturile adânci

ale apariției gândirii conservatoare, legată nu doar de menținerea privilegiilor de clasă, ci și de asigurarea stabilității statale și a autonomiei internaționale a Țărilor Române.

Sunt discutate proiectele epocii, ideile, simpatiile, direcțiile de lucru și alianțele formate de elita tradițională a celor două Țări cu puterile străine sau cu ea însăși (în “*Les débuts du Conservatisme et du Libéralisme en terre roumaine*”). În acest cadru un subcapitol special este dedicat lui Alexandru Sturdza – om politic conservator moldo-rus, influențat și care l-a influențat pe Maistre – și lui Mihail Sturdza, viitorul domn, amândoi punându-și amprenta pe Conservatorismul românesc al primei jumătăți a secolului XIX.

Teza se concentrează apoi pe aspectele mai puțin cunoscute ale gândirii și activității politice europene din anii 1815-1830, divizate între Liberalism și Conservatorism, în care apar o serie de modele juridice și instituționale semi-conservatoare și semi-liberale – favorizate în Prusia, Austria și Rusia în diverse măsuri, la inițiativa unei serii de monarhi și de consilieri pricepuți – ce vor fi aplicate și în Țările române. Cazurile Poloniei, Basarabiei în Imperiul rus, al apariției Greciei, al autonomizării Serbiei, al creării Belgiei sunt tot atâtea puncte de reper juridic, instituțional și constituțional, cirumscrise geopolitic, care vor favoriza un set de idei rămas stabil timp de decenii, până la 1866 : uniunea politică a celor două Principate, uniunea vamală (încheiată în 1847), suveran străin, neutralitate și garanția colectivă a marilor Puteri. Aceste deziderate sunt formulate așadar cu mult înainte de anii 1850, considerați prea frecvent a fi punctul lor de început.

Pe această linie argumentativă sunt aduse în discuție Regulamentele organice constituie, care trebuie regândite din punct de vedere al rolului jucat de acestea. Departe de a fi un produs de dominație socială și exploatare, așa cum au fost descrise, ele reformează în realitate instituțiile, moderat, și sunt expresia unei modernizări conservatoare, a unei gândiri politice și instituționale deschisă modernității și fidelă trecutului.

Teza analizează din perspective considerate a fi mai puțin străbătute domniile din perioada 1821-1856, Grigore IV Ghika, George-Dimitrie Bibescu și Barbu Știrbey pentru Țara Românească, Mihail Sturdza și Grigore V Ghyka. Le sunt subliniate considerentele politice și de guvernare : prudența abordării în domnia lui Ghika în Țara Românească, reformismul liberal al lui Bibescu – comparat cu un orléanisul francez, căruia îi poate corespunde, dar care a fost oprit de evenimentele de la 1848 –,

și modul în care Barbu Știrbey strânge legăturile economice și politice ale Țării Românești cu spațiul austro-german pentru a duce țara într-un circuit economic mult mai prosper și a-i găsi aliați externi de calibru.

Pentru Moldova sunt discutate felul în care Mihail Sturdza încearcă să construiască un stat consolidat politic și dinastic, și politicile de natură mai liberală – dar constrânse de circumstanțele politicii internaționale – ale lui Grigore V Ghika.

În consecință pot fi etalate mai limpede valorile Conservatorismului românesc (în “Valeurs du Conservatisme roumain”), începând de la cele ale primului Conservatorism la cele consacrate de politica românească din a doua jumătate a secolului XIX, vorbind în numele continuității, al reformelor graduale, al păstrării tradițiilor istorice și sociale, al înrădăcinării reformelor în societate. Pozițiile conservatoare sunt exemplificate de opiniile marilor nume politice și literare sau sociologice ale secolului XIX, atestând un profil mai degrabă cultural al Conservatorismului românesc.

Textul mai discută interferența cu Liberalismul, resimțită de Conservatorismul din ultima treime a secolului XIX, și insistă asupra foarte puțin cunoscutei chestiuni dinastice, de inspirație legitimistă, suprapusă peste un sentiment anti-german (divers în manifestări), având ca motor politic o serie de susțineri internaționale în favoarea dinastiei rivale a Hohenzollernilor (Bibesții și Brâncovenii), alianțe cu greutate și un program politic bine conturat. Consecințele se vor simți și în anii primului război mondial, când, pentru a fi asigurată supraviețuirea statului, o parte din Conservatori ar fi mers până la sacrificarea Hohenzollernilor.

Partea a doua din capitolului III este dedicată Liberalismului românesc (în “Les Libéralismes en terre roumaine”), cărora le sunt fixate primele repere lexicale, în anii 1820. De la început trebuie constatat că liberalismul a fost o filosofie politică pentru ca românii au avut o atracție deosebită, mai mare decât oriunde altundeva în Europa central-răsăriteană sau în Europa de sud-est. Acest curent politic, transformat în grup politic, este la fel de complex pe cât a fost Conservatorismul, situație vizibilă prin relația pe care o va întreține cu ideea națională, cu naționalismul, cu instituția regalității alese la 1866 (o coabitare de excepție).

Liberalismul erijează o nouă elită în politica activă a țării, fapt relevat prin componența partidului Liberal și a simpatizanților săi, prin activitatea lor politică formală, informală și guvernamentală, chiar internațională, definită – pe de-o parte – prin inițiative legislative compatibile cu cele ale Liberalismului din restul Europei,

aplicate în România de la 1866 și până la finalul guvernării lui Ion C. Brătianu, și – pe de altă parte – printr-o relaționare dificilă cu marile Puteri europene favorabile conservatorismului.

Teza abordează perioada de șefie a lui Ionel I. C. Brătianu și a celor apropiați lui dintr-un unghi nou, tinzând să revalorifice direcțiile care pot fi distinse în evoluția Liberalismului din anii 1890-1900. Este subliniată influența gândirii sociale europene – deja prezentă în Germania, Marea Britanie, Franța, Italia – și americane asupra Liberalismului. Se constituie un Liberalism românesc puternic asemănător cu Social-Liberalismul, ilustrat de reformele pe care Brătianu și conducerea PNL țin să le impună în primul deceniu al secolului XX, de alianța lui Brătianu cu Constantin Stere, de faptul că aceasă formulă de Liberalism preocupat de societate a atras și o parte din membrii Partidului Conservator. După primul război mondial, redistribuția proprietății funciare și votul universal masculin acordat certifică, ambele, această nouă fațetă a liberalismului românesc care genera unui nou concept al responsabilității de Stat și cetățenești, apte să tranforme profund România în perioada următoare, dacă circumstanțele politice interne și externe i-ar fi permis-o.

Concluziile se plasează într-un ecou al introducerii, insistând pe imaginea de sine a culturii și culturii politice românești, alterate de o autocritică excesivă și nu permanent justificată ; aceasta reduce calitatea percepției – mai ales după 45 de ani de comunism – a unui trecut mai bogat, mai nuanțat, mai productiv decât se crede, totodată mai fertil și mai capabil să ne identifice cu Europa actuală, valorile și experiențele ei.

Cuvinte cheie : Liberalism, Conservatorism, Țările Române, identitate, Europa, instituții, economie, comerț, drepturi, libertăți, filosofie politică, sistem de valori, legitimism, social-liberalism, naționalism, tradiționalism, imperialism, criză, evoluție, modernizare.

Cuprins

Mulțumiri	iii
Observații asupra transcrierii în franceză a numelor	iv
Introduce re	1
Premisele unei teze	1
<i>Capitolul 1</i>	9
Liberalismul	9
Avatarurile liberalismului	13
Originile liberalismului	37
<i>Capitolul 2</i>	171
Conservatorismul	171
Primul conservatorism : Contra-revoluția	179
Doctrina conservatoare	210
Tradițiile politice conservatoare	218
Transformările conservatorismului francez la mijlocul secolului XIX	238
Conservatorismul francez la final de secol XIX	243
Tradiția politică conservatoare în Marea Britanie	260
Gândirea socială conservatoare	272
Asupra câtorva consecințe ale Conservatorismului	296
Concluzii asupra teoriei sociale conservatoare	300
<i>Capitolul 3</i>	312
Conservatorism și Liberalism în țările române	312
Inceputurile Conservatorismului și ale Liberalismului în țările române	330
Valorile Conservatorismului românesc	483
Liberalismele în țările române	575
Originile și formele liberalismului în România	592
<i>Concluzii</i>	638
Bibliografie	648